
*Adriana Bryk**Archiwum Państwowe w Łodzi*

PRZEMYSŁ WŁÓKIENNICZY W ZDUŃSKIEJ WOLI – WAŻNIEJSZE FABRYKI W DZIEJACH MIASTA DO 1945 R.

Powstałe w wyniku postanowień kongresu wiedeńskiego Królestwo Polskie było państwem rolniczym, zmagającym się z kryzysem gospodarczym. Kwaterunki wojskowe i rekwizycje doprowadziły wiele wsi do ruiny. Znaczne obszary ziemi stały się ugorami, brakowało zwierząt pociągowych oraz ziarna. Rolnictwo znajdowało się w tragicznym stanie¹. Władze Królestwa stanęły przed pilną potrzebą industrializacji. Zwiastunem zmian okazał się podjęty przez rząd program uprzemysłowienia kraju, który zakładał m.in. rozwój przemysłu włókienniczego, opartego na rodzimych surowcach (wełna, len), niewymagającego dużych nakładów finansowych, a niosącego szansę ożywienia rynku wewnętrznego, także poprzez aktywizację miast oraz osiedlania się w nich kolonistów.

W tym celu wydane zostały przez namiestnika królewskiego, gen. Józefa Zajęzka akty prawne stwarzające cudzoziemcom uprzywilejowane warunki funkcjonowania. Były to postanowienie pt. *O osiedlaniu się w kraju użytecznych cudzoziemców, tak fabrykantów, rzemieślników, jak i rolników*, datowane na 2 marca 1816 r., *Edykt o powstaniu osad fabrycznych* (18 wrzesień 1820)², ustanawiające fundusz na zakładanie rękodzielni (3 październik 1816)³, regulujące działalność cechów rzemieślniczych (31 grudzień 1816)⁴, a także tworzące izby handlowe i rzemieślnicze (1817)⁵.

1 K.P. Woźniak, *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII w. do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*, Łódź 2013, s. 123.

2 *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych*, cz. 2: *Przemysł i zakłady przemysł posiłkujące*, t. 2, Warszawa 1866, s. 3-17, 21-27.

3 A. Rynkowska, *Działalność gospodarcza władz Królestwa Polskiego na terenie Łodzi przemysłowej w latach 1821-1831*, Łódź 1951, s. 37.

4 *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego...*, cz. 2, t. 1, Warszawa 1866, s. 57-99.

5 A. Rynkowska, *Działalność gospodarcza...*, s. 37.

Niezwykłe istotne znacznie dla zachęcenia cudzoziemców do osiedlania się na terytorium Królestwa Polskiego miało *Postanowienie o osiedlaniu się w kraju użytecznych cudzoziemców, tak fabrykantów, rzemieślników, jak i rolników*⁶, wzorowane najprawdopodobniej na rozwiązaniach prawnych wprowadzonych przez władze Księstwa Warszawskiego. Na jego podstawie, osiedlający się w Polsce cudzoziemcy (osoby niekarane) zostali zwolnieni na 6 lat od podatków i wszelkich zobowiązań publicznych, w tym od służby wojskowej (wraz z synami). Rolnicy osiadający w dobrach narodowych na podstawie kontraktu byli zwolnieni od opłat i czynszów z tych gruntów także przez 6 lat. Przybywający osadnicy nie płacili też cła na granicy od wwożonych ruchomości. Zapewniano im wolny powrót do ojczyzny po wypełnieniu zobowiązań. Warunki osiedlania się, określone w postanowieniu namiestnika, gen. Józefa Zajączka z 18 marca 1816 r., odpowiadały niemal dosłownie dekretem imigracyjnym Fryderyka Augusta z roku 1809 i 1812. Postanowienie to, zwane „patentem swobody”, stworzyło obowiązujące przez blisko dwa dziesięciolecia ramy prawne, określające politykę wobec przybywających do Królestwa cudzoziemców, w tym osadników wiejskich. W uzupełniającym postanowieniu z 10 sierpnia 1816 r., Rada Administracyjna zastrzegła swobodę osiedlania się w Królestwie Polskim tylko dla tych przybyszów, którzy przynosili własny majątek lub posiadali jakieś umiejętności techniczne⁷.

Stefan Złotnicki, dziedzic dóbr zduńskowolskich, czerpiąc doświadczenie z udanych działań na rzecz powstania osad fabrycznych w niedalekim Ozorkowie, Zgierzu czy Aleksandrowie, rozumiejąc procesy zachodzące w kraju oraz wykorzystując uwarunkowania ekonomiczne, rozpoczął starania na rzecz sprowadzenia rzemieślników i rozwoju przemysłowego Zduńskiej Woli. Od 1817 r., rozpoczął werbunek tkaczy i przedziałników wełny, bawełny, lnu oraz farbiarzy⁸. Największa fala osadników pochodziła z Królestwa Czech, Królestwa Saksonii i Królestwa Prus. Rzemieślnicy przybyli także ze Śląska, Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Hesji, Meklemburgi, Turynii, Bawarii, Badeni Wittenbergi oraz z pobliskich miast i wsi, m.in. Szadku, Łasku i Widawy⁹.

Przybysze zawierali z dziedzicem umowę, która nie posiadała określonego szablonu i była indywidualna. Określała ulgi jakie otrzymywał osadnik, jego powinności oraz warunki stawiane przez Złotnickiego. Na ich mocy osadnik otrzymywał grunt, cegły, klocki sosnowe i fundusze na budowę domu, w zamian zobowiązany był do świadczenia różnego rodzaju usług na rzecz dworu, płacenia czynszu i uruchomienia warsztatów tkackich¹⁰.

Przybywający osadnicy korzystając z ulg i przywilejów zaczęli zakładać pierwsze warsztaty i manufaktury. W latach 1815-1830 Zduńska Wola ewoluowała od drobnej samodzielnej wytwórczości sukienniczej do manufaktury. W marcu 1824 r. liczba warsz-

6 Tamże, s. 21.

7 K.P. Woźniak, *Niemieckie osadnictwo wiejskie...*, s. 127

8 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Łódź 1974, s. 32.

9 E. Nejman, J. Stulczewski, *Stefan Złotnicki (1779-1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski” 2017, t. 17, s. 17.

10 R. Poradowski, *Zduńska Wola i okolice*, Zduńska Wola 1984, s. 6.

tatów sukienniczych wynosiła 119, a w sierpniu tego samego roku wzrosła do 140¹¹. Rozwój przemysłu, tym samym osady spowodował, że Złotnicki wystąpił do Komisji Województwa Kaliskiego z prośbą o nadanie Zduńskiej Woli praw miejskich. Uchwałą Rady Administracyjnej z dnia 25 października 1825 r. Zduńskiej Woli nadano prawa miejskie¹². Ich otrzymanie przyspieszyło rozkwit przemysłu w Zduńskiej Woli. Początkowo nadal przeważali drobni wytwórcy, tkacze, ale powoli zaczęli pojawiać się fabrykanci.

W 1910 r. fabryki i zakłady powiatu sieradzkiego stanowiły 354 zakłady, zatrudniające 5 781 osób. Roczny obrót przedsiębiorstw wynosił 7 653 019 rub. Zduńska Wola stanowiła wiodący ośrodek przemysłowy w powiecie sieradzkim. Skupiał on prawie 34% firm, ok. 90% robotników i ok. 71% wartości produkcji powiatu. Dominująca rola przypadła zakładom włókienniczym. W 1910 r. pracowało tu 95 tego typu zakładów zatrudniających 5 088 robotników. Ich obrót wynosił 5 147 200 rub.¹³ W mieście ulokowane były największe przedsiębiorstwa przemysłu włókienniczego powiatu sieradzkiego, przeważnie branży wełnianej. Poza tkalnię mechaniczną Bronisława Bochyńskiego z Janiszewic zatrudniającą 22 pracowników i tkalnię Karola Schmidke ze Stęszyc, w której zatrudnionych było 10 robotników, pozostałe znajdowały się w Zduńskiej Woli. Skupiały one około 77% wszystkich firm w powiecie, 94% rocznej produkcji i 89% zatrudnionych¹⁴. W 1912 r. *Przewodnik po Guberni Kaliskiej* w odniesieniu do Zduńskiej Woli informował¹⁵:

„Przemysł fabryczny stale się rozwija, a szczególnie w Zduńskiej Woli, dobrze już zapisanej w kronikach przemysłu polskiego. Oprócz tego są tam gorzelnie, cukrownie, huta szklana, fabryki narzędzi rolniczych, dachówek cementowych, cegielnie, garbarnie, liczne młyny i wiatraki. Przecięcie powiatu koleją warszawsko kaliską pozwala mu wróżyć wzrost stanu pomyślnego”.

Celem artykułu jest przedstawienie charakterystyki wybranych fabryk włókienniczych funkcjonujących w latach 1863-1945, aby poprzez pryzmat ich działalności zobrazować rozwój zduńskowolskiego przemysłu włókienniczego. Tak ustalone ramy chronologiczne oraz zakres tematyczny wynikają ze zgromadzonego materiału źródłowego. Na rok 1863 przypada powstanie pierwszej fabryki stworzonej przez Karola Straussa¹⁶.

11 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola...*, s. 32.

12 *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825-1925*, pod. red. L. Wichera, Zduńska Wola 1925, s. 68.

13 Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Kancelaria Gubernatora Kaliskiego, sygn. 2890, k. 140, 182-184.

14 D. Klemantowicz, *Uprzemysłowienie powiatu sieradzkiego na kilka lat przed wybuchem I wojny światowej*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2012, t. 10, s. 160.

15 *Przewodnik po Guberni Kaliskiej*, cz. 1, *Dział informacyjno statystyczny*, oprac. L. Verdmont-Jacques, S. Graeve, Warszawa 1912, s. 7.

16 Nazwisko pisane również Sztraus.

Rok 1945 kończący II wojnę światową otworzył w przemyśle polskim jego nacjonalizację. O historii zduńskowolskiego przemysłu wciąż niewiele napisano i tej luki na pewno nie wypełni ten artykuł. Nie pretenduje on do opracowania wyczerpującego tematu, a stanowić może co najwyżej przyczynek do dalszych badań.

Bazę źródłową stanowiły materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym w Łodzi oraz jego oddziale w Sieradzu. Przedstawienie krótkich charakterystyk fabryk, które opisują ich funkcjonowanie, polegało przede wszystkim na łączeniu pojedynczych danych i informacji rozproszonych w różnych źródłach archiwalnych. Właściwe akta fabryk zduńskowolskich w dużej mierze uległy zniszczeniu oraz zaginięciu. Te, które się zachowały, nie oddają pełnej ich historii. Korzystano z akt łódzkiego notariusza Kazimierza Rossmanna, przed którym właściciele firm zawierali akty, które nie tylko były umowami cywilno-prawnymi, ale również precyzowały ich funkcjonowanie. Dotyczy to głównie fabrykantów, którzy byli jednocześnie właścicielami fabryk w Łodzi. Zduńska Wola stała się dla nich miastem, w którym zakładali swoje kolejne zakłady. Podobne informacje udało się pozyskać z zespołów: *Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli*, *Kancelaria Gubernatora Kaliskiego* i *Sąd Okręgowy w Łodzi*. Do pierwszego uzupełnieniem w kilku przypadkach były plany fabryk. Fragmentaryczne informacje pozyskano z zespołu *Zbiór szczątków zespołów akt fabrycznych ze Zduńskiej Woli*. Celem uzupełnienia informacji sięgnięto do akt przemysłowych wytworzonych przez centralne zarządy przemysłu funkcjonujące po 1945 r. oraz Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Zduńskiej Woli w postaci dokumentów związanych z przejęciem zakładów na rzecz Skarbu Państwa i ich nacjonalizacją. Korzystano również z aktów prawnych opublikowanych w Monitorze Polskim oraz opracowań zbiorczych w postaci, m.in. przewodnika i rejestru handlowego.

Dzieje zduńskowolskich fabryk, jak już wspomniano, nie doczekały się licznej literatury. Publikacje w tym zakresie stały się punktem wyjścia do badań, których rezultatem jest niniejszy artykuł. Dzięki nim możliwym było uzyskanie ogólnej wiedzy o przemyśle, w tym zduńskowolskim oraz ukazanie tła historycznego opisywanych wydarzeń¹⁷.

Z charakteru bazy źródłowej i przyjętego zakresu problemowego zastosowanie znalazła metoda analizy tekstów w postaci archiwalnych źródeł informacji, literatury przedmiotu oraz aktów prawnych. Ustalanie i weryfikacja faktów zostały oparte na krytyce źródeł, a wnioski formułowane jako uogólnienia historyczne.

Pierwsze fabryki jakie powstały w Zduńskiej Woli reprezentowały przemysł włókienniczy. W XIX w. powstały, m.in. tkalnia mechaniczna Karola Straussa (po jego śmierci była prowadzona przez jego zięcia Augusta Arleta), fabryka Moszka Arona Wiener, firma Edwarda Hillego. Kolejne to: tkalnia K. Kuskego, Ferdynanda Bönke, Józefa Sznajdra, tkalnia wełny Mojżesza Grossa, zakłady Braci Pikielnych. Dalsze zakłady powstały w okresie międzywojennym i do nich należały: Mechaniczna Fabryka „Tasiem-

17 M.in. J. Śmiałowski, *Zduńska Wola...*; R. Poradowski, *Zduńska Wola...*, M. Tutucki, *Przemysł Zduńskiej Woli w latach 1918-1939*, <http://muzeumzduńskawola.blogspot.com/p/wasze-miasto-z-historycznej-perspektywy.html?m=1> [24.02.2025]; A. Bryk, M. Tutucki, *Okruchy Pamięci: zduńskowolskie fabryki na archiwalnych planach*, Zduńska Wola [bdw].

ka”, tkalnia mechaniczna Szpic, Taubenblat i Spółka, tkalnia i skręcalnia mechaniczna Hurwicz i Śmiechowa, tkalnia wyrobów bawełnianych M. Kejlina, tkalnia mechaniczna zarobkowa należąca do M. Hepnera oraz tkalnia mechaniczna M. Herszberga, Fabryka Wyrobów Włókienniczych Rozen i Wiślicki Spółka Akcyjna.

Punktem wyjścia do omówienia wybranych zakładów był ich wykaz zamieszczony w *Książce adresowej Miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego: z informatorami Warszawy, Województwa Krakowskiego, Kieleckiego, Lwowskiego, Poznańskiego, Pomorskiego z m. Gdynią i Śląskiego. Rocznik 1937/1939*¹⁸. W artykule znalazły się również fabryki, które uległy likwidacji przed opublikowaniem w cytowanej książce adresowej. Jednak ze względu na ich znaczenie dla przemysłu zduńskowolskiego, a przede wszystkim ich powiązania własnościowe z innymi zakładami, autor uznał za celowe umieszczenie ich krótkich historii. W tekście nie umieszczono informacji o firmach, o których funkcjonowaniu nie udało uzyskać innych danych, poza tymi dostępnymi w wydanych już opracowaniach.

Do grona najstarszych fabryk należy Tkalnia Mechaniczna Karola Straussa (ob. ul. Sieradzka 61), powstała w pierwszym roku powstania styczniowego. W 1836 r. Jan Jorberg - sukiennik ze Zduńskiej Woli otrzymał kontraktem od Stefana Złotnickiego plac do zabudowania, przy ówczesnej ul. Farbiarskiej. W 1862 r. Jan Jorberg sprzedał Karolowi Straussowi dom z zabudowaniami i placem oraz należący do niego grunt (mórg cztery miary reńskiej pod numerem ósmym lit. b przy ulicy Farbiarskiej). Rok później Strauss zbudował w tym miejscu tkalnię. Dysponowała ona jednopiętrowym budynkiem o powierzchni 450 m².¹⁹ Zakład posiadał cały ciąg produkcyjny tkanin bawełnianych, poczynsz od tkalni, przez wykończalnię, farbiarnię, aż po maszyny. Zatrudniał 75 robotników w tym 4 majstrów²⁰. W 1865 r. Strauss otworzył w Łodzi (przy ul. Piotrkowskiej) skład własnych towarów oraz wysyłał własnych agentów na prowincję, w celu ich zbywania²¹. Po śmierci Karola Straussa, fabryka w 1879 r. przeszła w ręce Augusta Arleta (zięcia). Naczelnik powiatu sieradzkiego w raporcie o stanie powiatu za 1890 r., pisał, że zakład miał duże znaczenie dla Zduńskiej Woli i całego powiatu. Pracowało w nim 81 osób, obroty dochodziły do 40 tys. rub. Surowce przywożono z Łodzi. Tam też odstawiano własnym transportem (wozami konnymi) gotowe towary²². W 1910 r. tkalnia wyrobów wełnianych i półwełnianych Augusta Arleta zatrudniała od 101 do 127 robotników. Kapitał zakładowy wynosił 100 tys. rub., a przybliżony obrót roczny 200 tys. rub. Mechanizacja pracy stała na dość wysokim poziomie dzięki maszynie paro-

18 *Książka adresowa Miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego: z informatorami Warszawy, Województwa Krakowskiego, Kieleckiego, Lwowskiego, Poznańskiego, Pomorskiego z m. Gdynią i Śląskiego. Rocznik 1937/1939*, Łódź 1937-1939.

19 M. Tutucki, *Przemysł Zduńskiej Woli...*

20 *Wielka Księga Rodzin Zduńskowolskich XIX wieku*, <http://www.tpzw.pl/?wielka-ksiega-rodzin-zdunskowolskich-xix-> [14.02.2025]

21 *Stulecie miasta Zduńskiej Woli...*, s. 37.

22 D. Klemantowicz, *Uprzemysłowienie powiatu sieradzkiego...*, s. 161.

wej o mocy 80 KM²³. W 1939 r. tkalnia mechaniczna zlokalizowana przy ul. Sieradzkiej zatrudniała 150 pracowników²⁴.

Do fabryk powstałych w XIX w. należała Tkalnia Mechaniczna Karola Kuske (ob. ul. Łaska 17). Powstała w 1891 r. przedsiębiorstwo, mieszczące się przy ul. Łaskiej, produkowało materiały tekstylne. Po śmierci Karola Kuske była prowadzona pod nazwą Tkalnia Mechaniczna Sukcesorów K. Kuske. Właścicielami jej byli: Aurelia z Kusków Ritterowa oraz Natalia z Kusków Najmanowa, Arnold Kuske, Zygmunt Kuske oraz Karol Kuske. Zakład zatrudniał 60 robotników (1910). Przybliżona produkcja roczna wynosiła 11 600 rub.²⁵ W latach 1930-1938 zatrudnienie wynosiło 55 osób, a na stanie znajdowały się 84 krosna²⁶.

W 1892 r. Ferdynand Böhnke założył tkalnię mechaniczną²⁷ (ob. ul. Sieradzka 61), prowadzącą fabrykację wyrobów włókienniczych oraz bawełnianych. W 1910 r. tkalnia zatrudniała 50 robotników. Roczna produkcja wynosiła 24 400 rub.²⁸ Na mocy postanowienia Wydziału Hipotecznego w Zduńskiej Woli z dnia 11/24 czerwca 1911 r. właścicielami jej byli Ferdynand i Emilia małżonkowie Böhnke²⁹. Po ich śmierci spadkobiercami zostali: Marta Ellen Kuske, Edmund Böhnke, Emil Böhnke, Aurelia Böhnke, Tamata Jadwiga Laura Torczynów, Agra Wera Böhnke i Sardi Horst Böhnke³⁰. Do roku 1939 na wyposażeniu zakładu znajdującego się przy ul. Sieradzkiej było 39 krosien, zatrudnienie zaś wynosiło 50 osób³¹.

Pod koniec XIX w. (1895) powstała tkalnia wełny Mojżesza Grossa. W 1909 r. zatrudniała od 200 do 250 osób przy małej mechanizacji z wykorzystaniem jednego silnika parowego o mocy 15 KM. Obrót roczny wynosił od 350 do 500 tys. rub. Zarząd tkalni wełny mieścił się przy ul. Piotrkowskiej 50 w Łodzi. Tkalnię zarządzał Idel Gross, która produkowała tkaniny chesankowe i szewioty³².

W 1899 r. Aron Lusternik założył fabrykę wyrobów wełnianych i bawełnianych. Zatrudniała ona 10 robotników, zaś roczna jej produkcja wynosiła 27 tysięcy rub.³³, a od 1910 r. funkcjonowała jako współwłasność Braci Pikielnych (ob. ul. Szadkowska 6). W tym czasie na jej wyposażeniu były 164 warsztaty tkackie, 4 maszyny snowalnicze

23 *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, oprac. A. R. Sroka, Warszawa 1910, nr 5269.

24 APŁ, Dyrekcja Przemysłu Miejskowego w Łodzi, sygn. 104, k. nlb.

25 *Przemysł fabryczny...*, nr 4906.

26 A. Bryk, M. Tutucki, *Okruchy Pamięci: zduńskowolskie...*, s. 17.

27 *Przemysł fabryczny...*, nr 5273.

28 Tamże.

29 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 204.

30 Tamże.

31 Tamże, k. 228.

32 *Przemysł fabryczny...*, nr 5282.

33 Tamże, nr 5292.

i 4 maszyny przygotowawcze³⁴. Po śmierci Abrama Pikielnego, 25 kwietnia 1923 r., firma prowadzona była pod nazwą Abram Pikielny Spadkobiercy i Jochel Pikielny. Właścicielami firmy byli jego spadkobiercy: wdowa po nim Sara Pikielna oraz Łazarz Pikielny, Hersz Pikielny, Franciszka z Pikielnych Styczyńska, Majer Pikielny, Estera Pikielna, Jochel Pikielny. Zarząd firmy stanowili: Boris Eitington, Jochel Pikielny, Naum Eitington, Aron Lusternik, Jakob Spektor. Prokurentem firmy był Aron Lusternik. W imieniu spadkobierców delegowany do zarządu spółki był Majer Pikielny³⁵.

12 maja 1927 r. odbyło się spotkanie organizacyjne, na którym do życia powołano firmę pod nazwą: Spółka Akcyjna Przemysłu Włókienniczego A. i J. Pikielnych w Łodzi. W roku następnym została zarejestrowana w rejestrze handlowym w Sądzie Okręgowym w Kaliszu. Założycielami spółki byli Jochel Pikielny i Aron Lusternik oraz Włókiennicza Spółka Akcyjna N. Eitingon i S-ka. Akcjonariuszami jej, obok spadkobierców Abrama Pikielnego, była Włókiennicza Spółka Akcyjna N. Elington w Łodzi³⁶. Funkcję dyrektorów zarządzających spółką pełnili Jochel Pikielny i Aron Lusternik. Spółka powstała „w celu przejęcia i dalszego prowadzenia przedsiębiorstwa” pod nazwą A. Pikielnego spadkobiercy i Jochel Pikielny³⁷. 26 listopada 1936 r. Lusternik ustąpił z Zarządu Spółki Akcyjnej Przemysłu Włókienniczego A. i J. Pikielnych w Łodzi³⁸. Zduńskowolska fabryka mieściła się przy ul. Szadkowskiej.

W latach 1930-1939 siła mechaniczna fabryki wynosiła 100 KM. Na jednej zmianie pracowało wówczas 230 robotników na 25 krosnach kortowych i 110 krosnach angielskich. Jej obroty roczne sięgały 2,5 mln zł³⁹.

W 1865 r. powstała fabryka prowadzona przez Moszka Arona Wienera. W 1908 r. została przekształcona w Towarzystwo Akcyjne tkalni i przędzalni wełny chesankowej, farbiarni i wykańczalni. Zajmowała się fabrykacją sukna i wyrobów kamgarnowych. W skład Zarządu, którego siedziba znajdowała się w Łodzi, wchodził: Moszek Aron Wiener, Benjamin Wiener, Mendel Wiener, Chana Wiener i Szulim vel Salomon Bialer. Dyrektorem technicznym był Chaim Wiener. Zatrudnienie w niej znalazło od 400 do 600 robotników. Jej obrót roczny wynosił około 2,5 mln rub.⁴⁰ W latach dwudziestych XX w. nieruchomość przeszła w ręce Icka Mendla Rozen i Nusena Dawida Wiślickiego.

Nusen Dawid Wiślicki, Icek Mendel Rozen oraz Jonasz Rozen założyli w 1932 r. spółkę o nazwie Fabryka Wyrobów Włókienniczych Rozen i Wiślicki Spółka Akcyjna. Siedziba znajdowała się w Łodzi, zaś w Zduńskiej Woli kompleks fabryczny zlokalizowa-

34 M. Majewski, J. Ratajczyk, *Zakłady Przemysłu Wełnianego „Wolana” 1887-1987*, Zduńska Wola 1987, s. b.s.

35 Nr 4459 rejestru handlowego w Sądzie Okręgowym w Łodzi. Zob. *Podręczny Rejestr Handlowy z 1926 r.*, Łódź [dbw], s. 245.

36 APŁ, Akta notariusza Kazimierza Rossmanna w Łodzi, sygn. 38, nlb.

37 Tamże.

38 M. P. 1936, nr 302.

39 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Wełnianego w Łodzi, sygn. 83, nlb.

40 *Przemysł fabryczny...*, nr 5309.

ny był przy ul. Piłsudskiego (ob. ul. Łaska 36). Przedmiotem działalności był wyrób półfabrykatów włókienniczych i tkanin oraz ich przetwarzanie, kupno i sprzedaż surowców, półfabrykatów i materiałów włókienniczych. Kapitał spółki wynosił 540 tys. zł. Członkami Zarządu byli: Nusen Dawid Wiślicki, Jonasz Rozen, Jakób Rozen, Icek Mendel Rozen i Samuel Gecow. Ten ostatni nie posiadał akcji spółki. Walne Zgromadzenie Spółki określiło, iż Nusen Dawid Wiślicki był kierownikiem farbiarni w Zduńskiej Woli, Icek Mendel Rozen – kierownikiem przędzalni w Zduńskiej Woli, Samuel Gecow – kierownikiem tkalni oraz do niego należeć miał ogólny nadzór techniczny nad fabryką w Zduńskiej Woli. Jonasz Rozen miał zarządzać sprawami finansowymi i zakupów, zaś Jakób Rozen był kierownikiem sprzedaży. W takim kształcie spółka została zarejestrowana w Sądzie Okręgowym w Łodzi⁴¹. W 1934 r. po śmierci Icka Mendla Rozena, część jego firmy przeszła na spadkobierców: Jonasza Rozena i Jakóba Rozena⁴². W 1936 r. na posiedzeniu Walnego Zgromadzenia został wybrany nowy Zarząd spółki, w skład którego weszli: Nusen Dawid Wiślicki, Jonasz Rozen, Jakób Rozen oraz Samuel Gecow⁴³. Zarząd w takim kształcie pozostał niezmieniony do wybuchu II wojny światowej. Spółka posiadała rynki zbytu nie tylko na terenie Polski, ale również w Kanadzie oraz państwach Afryki Południowej. Jednak straty w eksporcie spowodowały, że spółka zrezygnowała w 1934 r. ze sprzedaży towarów poza granice kraju⁴⁴. Rok ten przyniósł spółce straty w wysokości 19 583,36 zł.⁴⁵ Był to jedyny rok, w którym spółka zanotowała straty. Pozostałe lata jej działalności to zysk kolejno: w 1932 – 99 467,78 zł⁴⁶, 1933 – 101 921,66 zł⁴⁷, 1935 – 137 469,33 zł⁴⁸, 1936 – 238 189,60 zł⁴⁹, 1937 – 66 661,31 zł⁵⁰, 1938 – 44 699,51 zł⁵¹.

Rudolf Wolmann i Wilhelma Kuske w 1899 r. stali się właścicielami nieruchomości przy ul. Piwnej. Niedługo potem założyli w tym miejscu tkalnię. W 1903 r. Rudolf Wolmann odkupił ją od Wilhelma Kuske. Kompleks fabryczny składał się z piętrowego murowanego budynku, w którym znajdowało się 49 warsztatów mechanicznych (krosien) angielskich i 5 krosien rewolwerowych, kotłownia murowana z maszyną parową o mocy 30 KM i 2 domy mieszkalne. W 1920 r. nieruchomość znalazła się w rękach Szymona Fürstenberga. Tego samego roku jej część sprzedał Józefowi Ungerowi. W skutek licz-

41 APŁ, Sąd Okręgowy w Łodzi, sygn. RH12190, k. 1-14.

42 Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 337, nlb.

43 APŁ, Sąd Okręgowy w Łodzi, sygn. RH12190, k. 69.

44 Tamże, k. 60.

45 Tamże, k. 59.

46 Tamże, k. 24.

47 Tamże, k. 40.

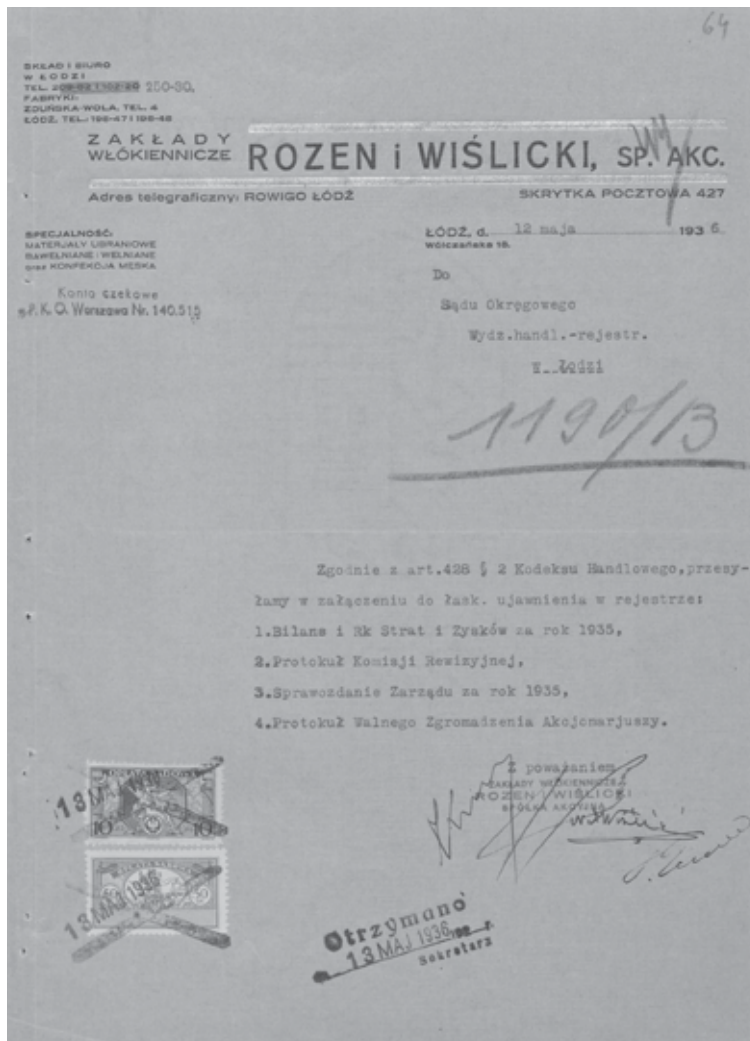
48 Tamże, k. 67.

49 Tamże, k. 108.

50 Tamże, k. 134.

51 Tamże, k. 146.

nych sprzedaży ostatecznie w 1931 r., jedynym właścicielem został Lajbuś Magierkiewicz. Tkalnia zatrudniała 43 osoby, a na wyposażeniu znajdowało się 60 krosien⁵². W latach 1926-1931 nieruchomość wraz wyposażeniem była dzierżawiona przez firmę Rozen i Wiślicki. Kolejno fabryka włókiennicza przeszła w posiadanie Icka Magierkiewicza⁵³.

Ryc. 1. Papier firmowy Zakładów Włókienniczych Rozen i Wiślicki Spółka Akcyjna, 1936

Źródło: APŁ, Sąd Okręgowy w Łodzi, sygn. RH12190, k. 64

52 Tamże, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 367.

53 APŁOS, Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 77, k. 3-8, 11, 46-87.

944

Żduńska-Wola, dnia 26 stycznia 1934 r.
ul. Zielona 12.

MECHANICZNA FABRYKA
„TASIEMKA”
EMIL EISERT i Bracia SCHWEIKERT
ŻDUŃSKA-WOLA.

Do
Ubezpieczalni Społecznej w Pabjanicach
Oddz. w Żduńskiej Woli.

Uprzejmie prosimy o wydanie nam

wykazu zatrudnienia	Formularz Nr. 2	0.03	12	36
" " pracown. umysł.	" " 2a	0.01	2	7
" " robotników	" " 3	0.03		
" " pracown. umysł.	" " 3a	0.01		
Zestawienie składek za robotników	" " 4	0.01	24	24
" " " prac. umysł.	" " 4a	0.01	24	24
Zgłoszenie zmiany zarobku	" " 5	0.01	10	10
" o wystąpieniu z pracy	" " 6	0.01	10	10

15 druga połowa
1.23
10 2 połowa
163

Z poważaniem

MECHANICZNA FABRYKA
„TASIEMKA” w Żduńskiej Woli
E. EISERT i BRACIA SCHWEIKERT

Mieich

40 potwierdzenie obywatela
dn. 26.1.34

Ryc. 2. Papier firmowy Mechanicznej Fabryki „Tasiemka” Emila Eiserta i Braci Schweikert, 1934

Źródło: APŁOS, Zbiór szczątków zespołów akt fabrycznych ze Żduńskiej Woli, sygn. 5, k. 244

W 1923 powstała tkalnia mechaniczna wyrobu wstążek jako spółka handlowa o nazwie Mechaniczna Fabryka „Tasiemka” w Żduńskiej Woli E. Eisert i Bracia Schweikert (ob. ul. Zielona 11/13). Fabrykacja wyrobów odbywała się w Żduńskiej Woli przy ul. Zielonej, zaś siedziba Zarządu spółki mieściła się w Łodzi (przy ul. Gdańskiej 47). Jej właścicielami byli: Jerzy Schweikert, Kurt Schweikert, Emil i Albert Eisert oraz Ludwik

Schweikert⁵⁴. Fabryka produkowała taśmy bawełniane, półbawełniane, lniane, półjedwabne, sztuczne, gumowe. W 1936 r. kapitał zakładowy wynosił 350 tys. zł. W czerwcu 1938 r. zatrudnionych było 62 pracowników fizycznych oraz 3 umysłowych. We wrześniu tego samego roku w fabryce pracowało 60 robotników oraz 3 pracowników umysłowych⁵⁵.

Tkalcia Bawełny „Szpitz, Taubenblat i S-ka” (ob. ul. Sieradzka 15) powstała w 1923 r. i należała do Hersza Szpitz, Abrama Henocha Rozena, Icka Taubenblata i Jakoba Szlamy Stajera. Firma ta od 1927 r. była w posiadaniu nieruchomości przy ul. Sieradzkiej. Spółka uległa rozwiązaniu (1932), a właścicielami nieruchomości stali się: Hersza Szpitz, Abram Henoch Rozen, Icek Taubenblat i Jakob Szlama Sztajer. Na wyposażeniu fabryki znajdowała się m.in. lokomobila, 64 krosna i maszyny do szycia. Hersz Szpitz oraz Abram Henoch Rozen odstąpili w 1932 r. swoje części na rzecz Icka Taubenblata i Jakoba Szlamy Sztajera⁵⁶. Tkalcia zajmowała się produkcją wyrobów bawełnianych i zatrudniała 110 pracowników. Na wyposażeniu jej było 156 krosien tkackich⁵⁷.

W 1927 r. powstała tkalcia mechaniczna, która według rejestru handlowego Sądu Okręgowego w Warszawie nosiła nazwę „Przemysł Włókienniczy Kejlin M. i J. Rajchenbaum w Warszawie sp. z o. o.” (ob. ul. Opiesińska 8)⁵⁸. Na mocy aktu notarialnego z dnia 1 czerwca 1927 r., właścicielami hipotecznymi nieruchomości byli Genia z Goldbergow Kejlinowa małżonka Morducha Kejlina oraz Józef vel Jos Pinchos Rajchenbaum⁵⁹. Według zapisów Wykazu Hipotecznego kompleks fabryczny składał się z 3 murowanych budynków fabrycznych, na wyposażeniu których były m.in. 43 mechaniczne warsztaty tkackie, skręcalnia, maszyna do szycia, 16 maszyn do nawijania przędzy, 5 szpulmaszyn, maszyna parowa, kotły parowe⁶⁰. W latach 1930-1939 zatrudnionych było tam 200 osób, pracujących na 130 krosnach. Fabryka mieszcząca się przy ul. Opiesińskiej produkowała wyroby włókiennicze z uwzględnieniem wyrobu tkanin gumowych⁶¹.

Kolejna tkalcia, której roku powstania nie udało się ustalić, to tkalcia mechaniczna zarobkowa należąca do Pauliny i Adolfa Fuchs oraz Olgi Albrecht (ob. ul. Sieradzka 28). W latach 1930-1938 zatrudniała 50 pracowników pracujących na 70 krosnach. Jej siła

54 Nieruchomość w Zduńskiej Woli, przy ul. Fabrycznej 34 (później ul. Zielona 12) należała do Emila Alberta Eisert i Ludwika Schweikerta, łódzkiej firmy „Emil Eisert i Ska”, gdzie mieścił się oddział ich fabryki. Po śmierci Ludwika Schweikerta spadek odziedziczyły dzieci: Kurt, Jerzy i Ludwik. Po przeprowadzeniu postępowania spadkowego właścicielami nieruchomości byli: Emil Albert Marcin Eisert oraz Kurt, Jerzy i Ludwik bracia Schweikert. Zob. APŁ, Akta notariusza Kazimierza Rossmanna w Łodzi, sygn. 18, nlb.; APŁOS, Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 1347, nlb.

55 APŁOS, Zbiór szczątków akt fabrycznych ze Zduńskiej Woli, sygn. 8, k. 125.

56 Tamże, Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 128, k. 19v.

57 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 615.

58 Tamże, k. 398.

59 APŁOS, Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 173, k. 3.

60 Tamże, k. 2.

61 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 396.

mechaniczna wynosiła 16 KM. Kapitał trwały stanowił 20 tys. zł, a obroty roczne sięgały 63 tys. zł⁶².

Tkálnia Bawełny Herszberg, Goldberg i Pik (ob. ul. Dąbrowskiego 14) zajmowała się produkcją wyrobów włókienniczych. Od 1939 r. właścicielem hipotecznym zakładu był Moszek Jakub Herszberg. Przed wybuchem II wojny światowej posiadała m.in. 200 krosien⁶³ oraz maszynę parową o mocy 85 KM⁶⁴.

Przemysł Włókienniczy Braci Rozenbaum i Kohn (ob. ul. Juliusza 37/39), prowadzący w okresie dwudziestolecia międzywojennego fabrykację wyrobów włókienniczych, do roku 1939 zatrudniał 67 pracowników. Na wyposażeniu zakładu było 42 krosien mechanicznych⁶⁵.

Bracia Pinczewscy – Naftal i Szlama – w 1919 r. kupili od Moszka Mendla Warszawiaka nieruchomość znajdującą się przy ul. Złotnickiego (obecnie teren między ul. Dąbrowskiego i Królewską)⁶⁶. W miejscu tym w 1924 r. założyli fabrykę Przemysł Bawełniany i Półwełniany Bracia Sz. i N. Pinczewscy i S-ka. Właścicielami firmy byli bracia Pinczewscy oraz Adolf vel Anszel Hamburger⁶⁷. W jej skład wchodziła tkálnia, oddział przygotowawczy oraz krochmalnia. Do 1939 r. na wyposażeniu fabryki było ok. 200 krosien⁶⁸. Siła mechaniczna wynosiła 120 KM, a roczne obroty osiągały prawie 2 mln zł⁶⁹.

W 1917 r. Szymon Szpiro oraz Berysz vel Bernard Szpiro nabyli nieruchomość położoną obecnie przy ul. Opiesińskiej 6 na publicznej licytacji od Towarzystwa Kredytowego miasta Kalisza. Od 1922 r. właścicielami nieruchomości byli dwaj wspomniani oraz Józef vel Jose Rajchenbojm. W 1926 r. Bernard Szpiro oddał Szymonowi Szpiro 24% swoich udziałów nieruchomości. W zamian S. Szpiro oddał bratu udziały w innej zduńskowolskiej nieruchomości. W 1928 r. Rajchenbojm sprzedał swoją część S. Szpiro⁷⁰. Tym samym stał się on jedynym właścicielem prowadząc działalność pod szyldem Szymon Szpiro przedziałnia i tkálnia. Na skutek kłopotów finansowych nieruchomość w 1938 r. została wystawiona przez Towarzystwo Kredytowe miasta Kalisza na publiczną licytację⁷¹. Jaki był jej skutek, trudno stwierdzić, bowiem nie udało się odnaleźć materiałów źródłowych na ten temat. Te, które są zachowane, nie potwierdzają czy ostatecz-

62 Tamże, Dyrekcja Przemysłu Miejsowego w Łodzi, sygn. 101, nlb.

63 Tamże, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 36.

64 Tamże, Dyrekcja Przemysłu Miejsowego w Łodzi, sygn. 110, nlb.

65 Tamże, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 314.

66 Tamże, k. 83-84.

67 Nr 9441 rejestru Handlowego w Sądzie Okręgowym w Łodzi. Zob. *Podręczny Rejestr...*, s. 230.

68 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 96.

69 A. Bryk, M. Tutucki, *Okruchy Pamięci: zduńskowolskie...*, s. 11.

70 APŁOS, Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli, sygn. 56, k. 27, 42, 46.

71 Tamże, k. 48-64.

Ryc. 3. Robotnicy zatrudnieni w fabryce Karola Arleta przy ul. Sieradzkiej w Zduńskiej Woli, początek XX w.

Źródło: ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

Ryc. 4. Pracownicy fabryki Karola Kuske przy ul. Łaskiej w Zduńskiej Woli, okres międzywojenny

Źródło: ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

nie własność została sprzedana. Niemniej jednak pod koniec lat trzydziestych ubiegłego wieku, firma Szymona Szpiro pracowała jako Przędzalnia Vigoniowa L. Egier i Spółka Jawna i stanowiła własność Emila Jakuba Parzenczewskiego i Lajba Egiera⁷².

Na wyposażeniu zakładu znajdowały się m.in. 49 warsztatów tkackich mechanicznych, skręcalnia, maszyna do snucia, 16 maszyn do nawijania przędzy, jedna maszyna parowa. Fabryka wigoniowa była przedsiębiorstwem wyrobów bawełnianych i przędzalnią odpadkową⁷³. Do 1939 r. zatrudniała od 60 do 100 pracowników, a na wyposażeniu było 55 krosien mechanicznych⁷⁴.

Tkalnia Mechaniczna Arbogast (ob. ul. Sieradzka 51) stanowiąca własność Karola Emila i Heleny z Szuców małżonków Arbogast⁷⁵ do roku 1939 zatrudniała 11 tkaczy. Pracowali oni na 20 krosnach mechanicznych⁷⁶.

W 1910 r. Lajb Itelson i Hersz Wulf Itelson zawarli spółkę o nazwie „Bracia Itelson” z siedzibą w Łodzi, która miała produkować towary włókiennicze. Kapitał zakładowy wynosił 15 tys. rub. W 1923 r. bracia Itelson złożyli w łódzkim Sądzie Okręgowym wniosek o zarejestrowanie spółki o tej nazwie, której siedziba i skład mieścił się w Łodzi, natomiast fabryka w Zduńskiej Woli. Rok później został ustanowiony prokurent spółki w osobie pochodzącego z Łodzi Aleksandra Bojarskiego⁷⁷. W latach 1930-1938 siła mechaniczna przedsiębiorstwa wynosiła 50 KM. Pracowało w niej 141 osób na 82 krosnach⁷⁸. W skutek problemów natury finansowej w latach trzydziestych własność zakładu mieszczącego się przy ul. Złotnickiego (ob. ul. Dąbrowskiego 10) przeszła na rzecz Abrama Hurwicza i Jewseja Smiechowa. W jej skład wchodziła tkalnia zarobkowa, a także niciarnia. Firma wyposażona w 82 krosna, produkujące tkaniny wełniane i półwełniane, zatrudniała 141 pracowników⁷⁹.

Wybuch II wojny światowej przyniósł konfiskatę przedsiębiorstw. Podstawową wytyczną polityki okupanta na ziemiach wcielonych do III Rzeszy było pozbawienie wszelkiej własności obywateli polskich, posiadających przed 1 września 1939 r. przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, czy warsztaty rzemieślnicze. Za podstawę rekwizycji posłużył okólnik wydany 29 września 1939 r. Władze okupacyjne w obejmowanych obiektach mianowali komisarycznych zarządców, którzy wstępowali całkowicie w prawa właściciela, co faktycznie oznaczało przejście przedsiębiorstwa w ręce państwa niemieckiego. Dalszym przejawem dokonujących się zmian w stosunkach społecznych i ekonomicznych okupowanego kraju było przejście przez Niemców całego mienia byłego państwa polskiego. Sankcjonowało je obwieszczenie,

72 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 512.

73 Tamże, k. 512, 523-524.

74 Tamże, k. 588.

75 Tamże, k. 30.

76 Tamże, k. 54.

77 Tamże, Sąd Okręgowy w Łodzi, sygn. RH2586, k. 1-22.

78 A. Bryk, M. Tutucki, *Okruchy Pamięci: zduńskowolskie...*, s. 9

79 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 287.

tworzące z dniem 1 września 1939 r. Główny Urząd Powierniczy. Dokument określał jako zadanie pierwszoplanowe „zarząd majątkiem państwa polskiego”. W ciągu kilku pierwszych miesięcy po wkroczeniu wojsk niemieckich na ziemie polskie Główny Urząd Powierniczy („Haupttreuhandstelle – HTO”) wziął pod swój zarząd wszystkie skonfiskowane przedsiębiorstwa przemysłowe⁸⁰.

Część fabryk została unieruchomiona i zamknięta. W tym czasie przeprowadzono selekcję maszyn, z których część przekazano do innych zakładów, a pozostałe na złom. Zamknięto m.in. tkalnie należące przed wojną do Karola Arleta czy Ferdynanda Böhnke. Część przedsiębiorstw została włączona do powstałej firmy o nazwie Vereinigte Textilwerke A. G. (Vetag). W jej skład weszły: Baumwollweberei u. Appretur „Kera” J. Rajchenbojm (Werk nr 1), Spinnerei u. Weberei L. Egier & Co (Werk nr 2). Baumwoll u. Kunstseidenweberei F & E Pinczewski (Werk nr 3). Komisarzem ich był Aleksander Grasser. Kolejno jako zakład czwarty wchodziła Tuchfabrik Herszberg-Goldberg-Pik, piąty – Baumwollweberei Hurwicz & Smechow i szósty - Textilindustrie A. G. A&J Pikielni⁸¹. Zakłady te były zarządzane przez komisarza Wilhelma Fabera. Z dniem 18 lutego 1941 r. firma Textilindustrie A. G. A&J Pikielni została wykreślona rejestru handlowego⁸².

Ryc. 5. Reklama firmy Vetag Vereinigte Textilwerke A. G.

Źródło: „Litzmannstädter Zeitung” 24 grudzień 1940, nr 356/357, s. b.s.

Na łamach gazety „Litzmannstädter Zeitung” Vereinigte Textilwerke A. G. reklamował się jako producent: wełny, bawełny oraz wyrobów ze sztucznego jedwabiu⁸³. W 1942 r. Vetag uległ likwidacji, a fabryki funkcjonujące w jego ramach wydzielono w odrębnie działające zakłady. Tego samego roku Baumwollweberei Hurwicz & Smechow przejął Joseph Peschges. W budynkach byłej fabryki prowadził przedsiębiorstwo o nazwie Ost und Gemüseverwertungsindustrie. Trudniła się produkcją przetworów owocowych oraz mieściła się w niej suszarnia⁸⁴.

Właściciele firmy „Tasiemka” podpisali niemiecką listę narodowościową. W okresie okupacji firma funkcjonowała pod nazwą Mechanische Bandfabrik E. Eisert i Schweikert Volskdeutsche.

80 J. W. Gołębiowski, *Nacjonalizacja przemysłu w Polsce*, Warszawa 1965, s. 9-10.

81 APŁOS, Zbiór szczątków akt fabrycznych ze Zduńskiej Woli, sygn. 8, k. 2.

82 Tamże, k. 4.

83 „Litzmannstädter Zeitung” 24 grudzień 1940, nr 356/357, k. b.s.

84 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 2, 20.

Tkálnia Mechaniczna Karola Kuske podczas okupacji funkcjonowała pod zarządem niemieckim i zatrudniała 20 robotników fizycznych oraz jednego pracownika umysłowego⁸⁵. Budynki fabryczne uległy zniszczeniu na skutek pożaru.

Należąca do Hersza Szpitza, Abrama Henocha Rozarza, Icka Taubenblata i Icka Szlamy Stajera tkálnia bawełny w okresie wojny prowadzona była jako Zjednoczone Tkalnie Bawełniane, które należały do Otto Fuksa, Karola Arbogasta i Otto Henke⁸⁶.

Fabryka Braci Rozenbaum i Kohn w okresie II wojny światowej zarządzana była pod nazwą Tkálnia Mechaniczna Wollstoff i prowadziła produkcję wyrobów tekstylnych⁸⁷. Przedsiębiorstwo Icka Magierkiewicza było kierowane przez Edmunda Bonke, jako firma Ebon⁸⁸.

Okres okupacji niemieckiej (1939-1945) przyniósł znaczną dewastację i zniszczenia w przemyśle. Spowodowane to było m.in. planowym ograniczeniem przez okupanta wytwórczości włókienniczej na ziemiach polskich oraz przestawieniem fabryk włókienniczych na innego rodzaju produkcję, przeznaczoną głównie na potrzeby wojskowe. W tych przypadkach maszyny i urządzenia włókiennicze były z zakładów usuwane i przechowywane w najczęściej nieodpowiednich do tego pomieszczeniach, co spowodowało zniszczenie części maszyn. Równocześnie maszyny i urządzenia przestarzałe zdaniem ekspertów niemieckich, przekazywano na złom.

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiła nacjonalizacja fabryk. Do najważniejszych aktów w tym zakresie należały: ustawa z 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych oraz z 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej⁸⁹.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi

- Akta notariusza Kazimierza Rossmana w Łodzi.
- Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi.
- Centralny Zarząd Przemysłu Wełnianego w Łodzi.
- Dyrekcja Przemysłu Miejsowego w Łodzi.
- Kancelaria Gubernatora Kaliskiego.
- Sąd Okręgowy w Łodzi.

85 APŁOS, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Zduńskiej Woli, sygn. 304, nłb.

86 APŁ, Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego w Łodzi, sygn. 1246, k. 615.

87 Tamże, k. 316.

88 Tamże, k. 367.

89 Dz. U. 1945, nr 17, poz. 97; tamże, 1946, nr 3, poz. 17.

Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu

- Księgi i akta hipoteczne Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli.
- Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Zduńskiej Woli.
- Zbiór szczątków zespołów akt fabrycznych ze Zduńskiej Woli.

Źródła publikowane

Księga adresowa Miasta Łodzi i Województwa łódzkiego z informatorami Warszawy, województwa Krakowskiego, Kieleckiego, Lwowskiego, Poznańskiego, Pomorskiego z m. Gdynią Śląskiego Rocznik 1937–1939, Łódź 1937–1939.

Podręczny Rejestr Handlowy z 1926 r., Łódź [bdw].

Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych, cz. 2: Przemysł i zakłady przemysł posilkujące, t. 1-2, Warszawa 1866.

Akty normatywne

Monitor Polski 1936, nr 302.

Dziennik Urzędowy 1945, nr 17, poz. 97.

Dziennik Urzędowy 1946, nr 3, poz. 17.

Opracowania

Bryk A., Tutucki M., *Okruchy Pamięci: zduńskowolskie fabryki na archiwalnych planach*, Zduńska Wola [bdw].

Gołębiowski J. W., *Nacjonalizacja przemysłu w Polsce*, Warszawa 1965.

Klemantowicz D., *Uprzemysłowienie powiatu sieradzkiego na kilka lat przed wybuchem I wojny światowej*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2012, t. 10.

Majewski M., Ratajczyk J., *Zakłady Przemysłu Wełnianego „Wolana” 1887–1987*, Zduńska Wola 1987.

Nejman E., Stulczewski J., *Stefan Złotnicki (1779–1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski” 2017, t. 17.

Poradowski R., *Zduńska Wola i okolice*, Zduńska Wola 1984.

Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim, oprac. A. R. Sroka, Warszawa 1910.

Przewodnik po Guberni Kaliskiej, cz. 1, *Dział informacyjno statystyczny*, oprac. L. Verdmon-Jacques, S. Graeve, Warszawa 1912.

Rynkowska A., *Działalność gospodarcza władz Królestwa Polskiego na terenie Łodzi przemysłowej w latach 1821–1831*, Łódź 1951.

Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925, pod. red. L. Wichera, Zduńska Wola 1925.

Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Łódź 1974.

Woźniak K.P., *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII w. do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*, Łódź 2013.

Prasa

„Litzmannstädter Zeitung” 24 grudzień 1940, nr 356/357.

Witryny internetowe

Tutucki M., Przemysł Zduńskiej Woli w latach 1918–1939, <http://muzeumzdunskawola.blogspot.com/p/wasze-miasto-z-historycznej-perspektywy.html?m=1>

Wielka Księga Rodzin Zduńskowolskich XIX wieku, <http://www.tpzw.pl/?wielka-ksiega-rodzin-zdunskowolskich-xix->